

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ"

Балко Олена Василівна

УДК 338.45:343.37

**СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІТИЧНОЇ ОЦІНКИ
ТІНЬОВОЇ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ФІРМ**

Спеціальність 08.07.01 – економіка промисловості

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2006

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник - доктор економічних наук, професор
Ковальов Євген Володимирович,
Національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри економічної безпеки.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Клебанова Тамара Семенівна,
Харківський національний економічний університет,
завідувач кафедри економічної кібернетики;

кандидат економічних наук, доцент
Ткаченко Алла Михайлівна,
Запорізька державна інженерна академія,
завідувач кафедри фінансів.

Провідна установа – Інститут економіки промисловості НАН України,
відділ проблем управління виробництвом,
м. Донецьк.

Захист відбудеться "10" травня 2006р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д
64.050.02 в Національному технічному університеті "Харківський політехнічний інститут" за
адресою: 61002, м. Харків, вул. Фрунзе, 21, корпус У1, ауд. 1001.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного технічного університету
"Харківський політехнічний інститут" за адресою: 61002, м. Харків, вул. Фрунзе, 21.

Автореферат розісланий " 22" березня 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гаврись О.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На шляху економічного зростання України великою перешкодою стають тіньові економічні процеси. Найбільшу долю в обсязі тіньового виробництва країни, майже п'яту його частину, складає неформальна економічна діяльність у промисловості. Тіньова економіка завдає державі значної шкоди: суттєво зменшує бюджет країни, знижує інвестиційну привабливість, сприяє відтоку вітчизняного капіталу за кордон, стає реальною загрозою національній безпеці України.

Найбільш значні наукові дослідження тіньових економічних процесів у своїх роботах провели вітчизняні та зарубіжні вчені: В.Белова, В.Бородюк, Г.Гроссман, Г.Задорожний, Г.Знаменський, Т.Корягіна, Л.Косалс, М.Кім, В.Мамутов, В.Мандибур, В.Попович, Т.Приходько, Л.Ронсек, Б.Румер, М.Сокотельник, А.Турчинов, С.Тютюнникова, Ф.Фельдбругге, О.Яременко. Проте, незважаючи на значні зусилля вчених, що працюють над дослідженням проблеми, розвиток тіньової економіки з наукової точки зору до кінця не вивчений. Недостатньо розроблено напрямок наукових досліджень, що пов'язаний з виявленням і кількісною оцінкою тіньових процесів на галузевому рівні, зокрема у промисловості країни та на рівні промислових фірм. Підходи, що використовуються, мають, як правило, розрізнений характер і спрямовані на вирішення окремих завдань детінізації економіки. У зв'язку з цим актуальність вибраної дисертаційної теми визначається: неповнотою сучасних наукових уявлень про тіньову економіку в сфері промисловості; дійовим впливом аналітичного виявлення й оцінки розмірів тіньової діяльності фірм на підвищення ефективності промислового виробництва; зв'язком теми дисертаційного дослідження з елементами зміцнення економічної безпеки України.

Актуальність та висока соціально-економічна значущість цієї проблеми для розвитку народного господарства і промисловості зумовили необхідність проведення дослідження, визначили тему дисертації, її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до "Пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004-2009 рр. (п.2.5. Аналіз і розроблення заходів по боротьбі зі злочинністю у сфері економіки)" – наказ Міністерства внутрішніх справ України № 755, 2004р. – та "Головних напрямків наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ на 2001-2005рр. (п.6.2. Аналіз і розробка заходів по боротьбі із злочинністю у сфері економіки)", схваленими вченою радою Національного університету внутрішніх справ 23.03.2001р., протокол № 3. Дослідження пов'язане також з держбюджетною НДР "Проблеми моделювання економічних об'єктів та процесів і систем управління ними" (№ ДР 0106U000152), де здобувач є відповідальним виконавцем розділу "Аналітична оцінка тіньової виробничої діяльності фірм".

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є теоретичне обґрунтування і розробка методичних положень до аналітичної оцінки тіньової виробничої діяльності фірм для ефективної протидії тіньовим економічним процесам у промисловості України. Для досягнення зазначеної мети в дисертаційній роботі були поставлені завдання:

- дослідження місця та ролі тіньової економіки у господарському комплексі України;
- визначення причин та наслідків тіньової діяльності у промисловості країни;
- розробка заходів комплексного підходу до процесу детінізації промислового сектору економіки держави;
- проведення аналізу наявних методів оцінки тіньових економічних процесів;
- виявлення та класифікація типових моделей тіньової економічної діяльності фірм;
- обґрунтування методичних аспектів системного підходу до визначення основних факторів

формування рівня тінзації виробництва України та прогнозування показників тінзації основних напрямків економічної діяльності у Харківському та Донецькому регіонах;

- розробка методичних основ аналітичної оцінки тіншової виробничої діяльності промислових фірм.

Об'єкт дослідження. Тіншова виробнича діяльність промислових фірм.

Предмет дослідження. Розробка методів виявлення, оцінки та аналізу тіншових виробничих процесів на промислових фірмах.

Методи дослідження. У процесі дослідження були використані методи: системного аналізу – для виявлення суті та проявів тіншової діяльності суб'єктів господарювання; аналізу та синтезу – при визначенні причин, умов та закономірностей розвитку тіншової економіки в промисловому секторі України; порівняння середніх та відносних величин - для аналізу та розробки методів оцінки ступеня тінзації виробництва промислових фірм; узагальнення та групування – для виявлення типових моделей тіншової економічної діяльності фірм; методи економіко-статистичного аналізу (факторного, кореляційного, дисперсійного аналізу) – при визначенні факторів формування та при прогнозуванні числових характеристик рівня тінзації промисловості країни.

Наукова новизна результатів дисертації, отриманих особисто автором, полягає в наступному:

вперше:

– запропоновано методичні підходи до аналітичної оцінки тіншової діяльності промислових фірм на основі порівняння обсягу виробництва продукції за даними бухгалтерської звітності з розрахунковим обсягом випуску продукції відповідно до режиму роботи фірми, що, на відміну від існуючих, дозволяє виявити та кількісно оцінити обсяги тіншової виробничої діяльності фірм без втручання у виробничий процес суб'єктів господарювання та сприяє підвищенню ефективності процесу детізації промисловості України;

удосконалено:

– трактування теоретичних аспектів сутності поняття "тіншової економіки" з урахуванням правового статусу, обліку та оподаткування суб'єктів господарювання, що відокремлює тіншову діяльність від кримінальної економіки та економіки власних потреб і дає можливість конкретизувати об'єкт дослідження;

– процедуру економетричного моделювання розвитку тіншових економічних процесів в основних галузях виробництва країни в цілому та її окремих регіонах на основі адаптивного методу Брауна, що забезпечує динамічне коригування моделей з урахуванням поточних тенденцій у тіншовій сфері й дозволяє уточнювати прогноз за ними;

дістали подальший розвиток:

– теоретичні засади детізації економіки на базі розробленого комплексного підходу з застосуванням економічних, організаційних та правових заходів, що суттєво підвищує ефективність протидії тіншовим економічним процесам у промисловості України;

– методичні основи виявлення та оцінки тіншової діяльності промислових фірм на основі обліку і аналізу використання паливно-енергетичних ресурсів та води, що дозволяє оцінити обсяг тінзації виробничої діяльності фірми без оперативного втручання контролюючих органів та зупинки технологічних процесів фірми;

– теоретичні аспекти вдосконалення класифікації типових моделей тіншової економічної діяльності фірм на основі аналізу схем економічної поведінки, що сприяє ефективному виявленню та визначенню характеру тіншових процесів під час аналізу господарської діяльності промислових фірм;

– зміст та структура процесу визначення факторів формування коефіцієнтів тінзації

виробництва України та регіонів на основі побудови багатофакторної регресійної моделі, її економетричного аналізу, що дає можливість виявити ступінь впливу тіньових процесів в різних галузях економіки на рівень тінізації суспільного виробництва та оцінити тісноту зв'язку міжгалузевих тіньових процесів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в розробці теорії і методичного забезпечення оцінки та аналізу тіньової виробничої діяльності у промисловості. Результати оцінки тіньової господарської діяльності промислових фірм та розроблена класифікація типових моделей тіньової економічної діяльності фірм можуть використовуватись для виявлення тіньових господарських процесів під час розробки заходів із запобігання злочинам у промисловості. Запропонована в дисертації методика аналітичної оцінки тіньових процесів фірм на основі випуску продукції та практичні рекомендації щодо аналітичного виявлення типу патерну тіньової економічної діяльності були впроваджені в роботу Орджонікідзевської об'єднаної державної податкової інспекції Дніпропетровської області (акт № 32 від 22.11.04р., довідка від 22.11.04р). Методика оцінки тінізації виробничої діяльності промислових фірм на основі аналізу використання ресурсів впроваджена в діяльність Гірницької міжрайонної державної податкової інспекції м.Макіївка (довідка від 25.06.04р.) та державної податкової інспекції у м.Макіївка (акт № 28 від 4.10.05р., довідка № 128 від 4.10.05р). Матеріали дисертації широко впроваджені у навчальний процес в Харківському національному університеті внутрішніх справ та Макіївському економіко-гуманітарному інституті (довідка № 01/200 від 13.10.05р) при викладанні навчальних курсів: "Економічні злочини", "Економічна безпека", "Економіка підприємства", "Економіка та організація виробництва".

Особистий внесок здобувача. Усі положення дисертації, що винесені на захист, отримані здобувачем особисто. Конкретний внесок здобувача в спільні наукові роботи наведено у списку опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи, її висновки та пропозиції були представлені і схвалені на науково-практичній конференції "Стратегія економічного розвитку регіонів в умовах адміністративної реформи в Україні" (Харків, 2000р.), на всеукраїнських науково-практичних конференціях "Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства у III тисячолітті" (Рівне, 2000р.), "Статистична інформація про правопорушення і методи її аналізу" (Хмельницький, 2002р.), "Комп'ютерне моделювання та інформаційні технології в науці, економіці та освіті" (Кривий Ріг, 2002р.), на науково-практичній конференції "Державне управління та місцеве самоврядування" (Харків, 2001р.), на міжвузівській науково-практичній конференції "Кримінально-правові та економічні проблеми запобігання та боротьби зі злочинами у сфері підприємницької діяльності" (Луганськ, 2002р.), на регіональній науково-практичній конференції "Регіональні проблеми боротьби з економічною злочинністю" (Донецьк, 2003 р.), на міжнародних науково-практичних конференціях "Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення" (Харків, 2004р., 2005р.).

Публікації. За темою дисертації здобувачем опубліковано 18 робіт, з яких 9 – у спеціалізованих фахових виданнях ВАК України.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Повний обсяг дисертації складає 225 сторінок. Робота містить 16 ілюстрацій до тексту, чотири додатки на 44 сторінках, список використаних літературних джерел з 178 найменувань на 14 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації складає 166 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт, предмет, розкрито наукову новизну та практичну цінність одержаних результатів.

У першому розділі – "Сутність та місце тіньової економіки у господарському комплексі країни" – досліджено складові частини господарського комплексу держави, сучасний стан та тенденції розвитку промисловості в контексті їх взаємодії з тіньовими процесами, проаналізовано умови та закономірності розвитку тіньової економіки в Україні, визначено причини існування тіньових економічних процесів та результати тінізації економіки.

Існують різні підходи до визначення сутності та місця тіньової економіки. Нами розроблена та пропонується для практичного застосування нова класифікація економічної діяльності (рис.1).

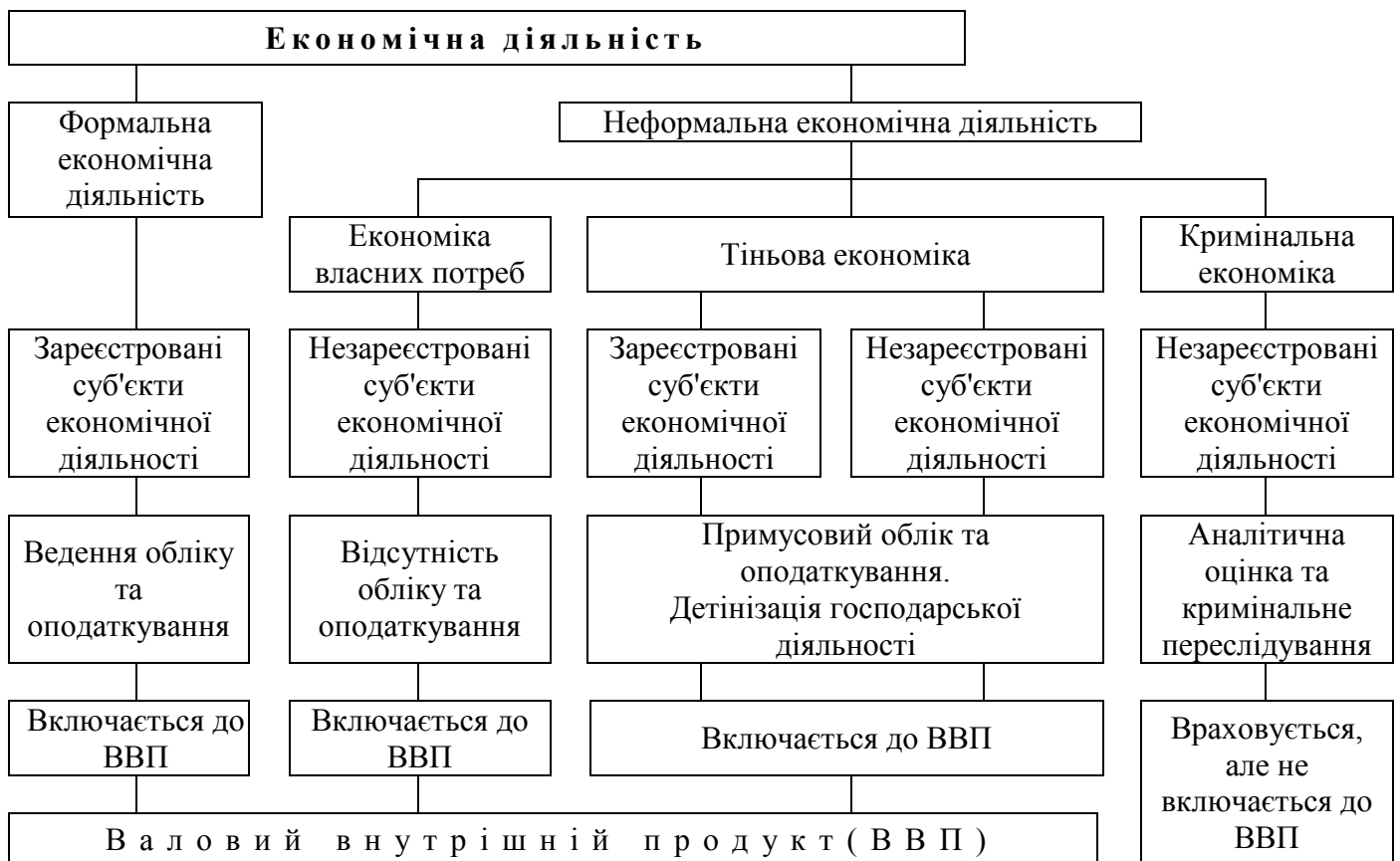

Рис. 1. Класифікація складових частин економічної діяльності

Ми вважаємо за доцільне поділити економічну діяльність на формальну (офіційно зареєстровану економічну діяльність, що здійснюється у встановлених правових рамках держави та підлягає статистичному обліку й оподаткуванню) та неформальну (економічну діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами або здійснюється поза рамками правового поля). До складу неформальної економіки, на нашу думку, слід включити три складові частини: економіка власних потреб, тіньова економіка, кримінальна економіка.

Економіка власних потреб – це сектор домашньої та сектор громадської економіки. Домашня економіка представлена сферою суспільно необхідної продуктивної домашньої праці, яка не оплачується і перебуває поза сферою товарного обігу. Громадська економіка представлена системою виробництва й реалізації благ та послуг, що базується на обміні в негрошовій формі, діє в рамках співтовариств, що утворюються на базі різних форм соціальних зв'язків. Вважаємо, що діяльність у цих секторах не повинна підлягати оподаткуванню, але, безумовно, має враховуватись у складі валового внутрішнього продукту. До тіньової економіки відносимо господарську

діяльність, спрямовану на виготовлення товарів та надання послуг, виробництво яких не заборонено законом, але приховується від статистичного обліку та оподаткування. Результати тіньової економіки необхідно включати до складу ВВП країни. Вважаємо, що більш доцільним стає створення сучасних методів виявлення тіньової господарської діяльності суб'єктів підприємництва та умов для виходу економічних процесів з "тіні", ніж кримінальне переслідування суб'єктів господарської діяльності, які працюють у цьому секторі. До складу кримінальної економіки пропонуємо включати господарську діяльність, що заборонена чинним законодавством та завдає шкоди державі, родині, особистості: виробництво та продаж зброї, наркотиків, торгівля людьми, грабежі, рекет, корупція та ін.

У роботі детально досліджені причини існування тіньових економічних процесів в промисловому комплексі країни. Найбільш важливими з них, на нашу думку, є: прагнення підприємців до швидкого збагачення та накопичення капіталу; складність організаційних процедур початку та ведення бізнесу; хаотичне, неефективне проведення приватизації державної власності; посилення посадових повноважень, корупція та безвідповідальність чиновників; сильний податковий прес; нестабільність та складність системи оподаткування; недостатньо активна діяльність держави щодо детінізації економіки.

Тіньова економіка – це дуже складне та неоднозначне явище. Тіньова економічна діяльність має серйозні негативні наслідки для економіки країни в цілому та для промислової галузі зокрема. Можна виділити такі фактори впливу тіньових процесів в промисловості на підрив економічної безпеки держави: зменшення надходжень податків та інших обов'язкових платежів до державного бюджету, що посилює його дефіцит та ставить під загрозу фінансування інвестиційних та соціальних програм; вилучення частки грошової маси з банківського обігу та контролю, що загострює кризу неплатежів; відтік вітчизняного капіталу за кордон; втрата важелів регулювання економіки з боку держави; зниження міжнародного авторитету та довіри з боку зовнішніх інвесторів; створення фінансової бази для кримінальної економіки; підрив духовних основ суспільства. В той же час, у складних умовах становлення ринкових відносин в Україні, тіньова економіка виступає своєрідним економічним стабілізатором. Додаткові прибутки, отримані завдяки несплаті податків, в деяких випадках направляються на розвиток виробництва і створення нових робочих місць. Зайнятість у "тіні" є для працюючих у цій сфері способом виживання, збереження кваліфікації. Однак, безумовно, мінуси тіньової економіки суттєво переважають.

Вважаємо, що скорочення обсягів тіньової економіки в промисловому секторі можливе лише за умов впровадження комплексних скоординованих заходів на основі економіко-математичного аналізу та моделювання тіньових процесів.

У другому розділі – **"Розвиток теоретико-методичних підходів до оцінки тіньових економічних процесів у промисловості України"** – проаналізовано наявні методи оцінки тіньових економічних процесів, наведено рекомендації щодо реалізації комплексного підходу до детінізації промисловості України, розроблено класифікацію типових моделей тіньової економічної діяльності фірм та запропоновано способи їх аналітичного виявлення. Найбільш розвиненими методами дослідження тіньових економічних процесів є такі: метод опитування, використання системи національних рахунків, монетарні методи, метод сталих взаємозв'язків. Метод опитування, поряд з позитивними, має, на нашу думку, суттєві негативні риси, які не дозволяють розглядати цей метод як основний у дослідженнях тіньових економічних процесів. Проведення досліджень з використанням методу національних рахунків потребує багато часу та високої якості всіх наявних статистичних даних, спостережень та опитувань. Його застосування при аналізі тіньових процесів у мінливих умовах української перехідної економіки є недоцільним. Монетарні методи дозволяють враховувати різні аспекти господарської діяльності та одержувати

результати з високою точністю, але вони є досить складними і трудомісткими. Тому для виявлення тіньових економічних процесів їх можна ефективно використовувати лише на макроекономічному рівні. Метод сталих взаємозв'язків у порівнянні з монетарними методами має більш вагомі переваги. Цей метод можна застосовувати як на макро-, так і на мікроекономічному рівні. Він має більш високу точність розрахунків та меншу складність у практичному застосуванні. Для аналізу тіньової економічної діяльності в умовах України більш доцільно, на нашу думку, використовувати метод сталих взаємозв'язків або комбіновані методи, хоча і вони, безумовно, потребують подальшого вдосконалення.

Зараз існує актуальна потреба в досконалих сучасних методах аналізу обсягів тіньової господарської діяльності на мікроекономічному рівні. Системному аналізу, на наш погляд, повинна підлягати як виробнича діяльність промислових фірм, так і внутрішня інфраструктура та зовнішні зв'язки з іншими суб'єктами господарювання. З метою дослідження можливих напрямків тіньової діяльності автором створено класифікацію типових моделей тіньової економічної діяльності фірм та надано рекомендації щодо аналітичного виявлення тіньової діяльності фірм, віднесення її до відповідної моделі. Ця класифікація включає моделі тіньової виробничої діяльності зареєстрованих та незареєстрованих фірм, а також тих, що функціонують на основі: застосування кількох рахунків в установах банків; фіктивної передачі товару на збереження; фіктивного повернення товарів, прийнятих фірмою від суб'єктів господарської діяльності на реалізацію; заниження кількості та ціни товару, прийнятого на реалізацію; тривалої реалізації необлікованих товарів; фальсифікації даних про кількість реалізованих товарів. Наведена класифікація не є остаточною. Прояви тіньової економічної діяльності фірм весь час урізноманітнюються та вдосконалюються.

Тіньові процеси у промисловості країни значною мірою стримують економічний розвиток держави. Чинна система застосування лише правових методів для виявлення тіньової господарської діяльності не дає очікуваних результатів. Цю складну проблему можна, на наш погляд, вирішити тільки при застосуванні комплексного підходу – для детінізації промисловості країни слід використовувати скоординований комплекс економічних, організаційних та правових заходів. Це має знайти відображення в національній програмі боротьби з тіньовою економікою. У наш час існує об'єктивна потреба в створенні загальнодержавного послідовного механізму нагляду та аналізу стану й розвитку тіньових економічних процесів у межах держави, регіонів, галузей, фірм. На основі одержаної інформації при застосуванні системи методів аналізу у відповідних аналітичних центрах необхідно виявляти найбільш небезпечні для держави напрямки або суб'єкти тіньової господарської діяльності. І вже ці напрямки та суб'єкти піддавати безпосереднім перевіркам.

У третьому розділі – "Розробка системного підходу до аналітичної оцінки тіньової діяльності у промисловості України" – розглядаються тіньові процеси у промисловості як основний фактор формування рівня тінізації економіки України, наводяться аналітичні кількісні дослідження тіньових економічних процесів у виробництві України, Харківського, Донецького регіонів та у їх основних галузях. На основі математичних моделей визначається ступінь впливу тіньових процесів у окремих галузях, зокрема у промисловості, на показники рівня тінізації суспільного виробництва в цілому, формується прогноз на майбутнє, наводяться рекомендації щодо вибору пріоритетних напрямків процесу детінізації. Пропонуються нові методи аналітичної оцінки тіньової виробничої діяльності промислових фірм.

Ефективна протидія згубним результатам функціонування тіньової економіки у промисловості та отримання максимального соціально-економічного ефекту від детінізації можливі, на нашу думку, лише за умов системного аналізу тіньових процесів на всіх рівнях територіальної та галузевої ієрархії, що складається з наступних етапів.

Еман 1. На основі постійно оновлюваних статистичних даних регулярно проводяться розрахунки обсягів тіньової економічної діяльності та відповідних коефіцієнтів тінзації у виробництві в цілому та його основних галузях на державному та регіональному рівнях. Аналіз результатів робиться з метою оцінки загального тіньового "фону" країни та виявлення найбільш несприятливих в цьому відношенні регіонів та галузей.

Розрахунки показують, що найбільшого значення показник загального рівня тінзації економіки України досяг у 1996 році: частка обсягу тіньового сектору у загальному ВВП (перший коефіцієнт тінзації) склала 44,62%. Починаючи з середини 90-х років цей показник почав поступово знижуватися, але залишається досить високим – у 2003р. він дорівнював 26,61%. Аналогічну тенденцію демонструють показники тіньових процесів в Харківській та Донецькій областях, де коефіцієнти тінзації регіонального виробництва у 2003р. дорівнювали, відповідно, 39,4% та 26,1%. У промисловому секторі економіки Харківщини та Донеччини ці показники становлять 43,9% та 23,1%.

Еман 2. З метою виявлення впливу рівня тінзації в різних галузях економіки на суспільне виробництво в цілому будується лінійна кореляційна багатофакторна модель, перевіряється її адекватність та проводиться економетричне дослідження. Аналіз дозволяє обґрунтувати подальший вибір пріоритетних напрямків детінізації економіки та кількісно оцінити соціально-економічний ефект запланованих заходів. У результаті розрахунків отримано моделі, що дозволяють визначити основні фактори впливу на формування коефіцієнта тінзації (табл.1).

Таблиця 1

Економетричні моделі визначення коефіцієнтів тінзації виробничої сфери

Сфера виробництва	Модель визначення коефіцієнта тінзації	Аргументи (коефіцієнти тінзації)
Україна	$K_{ce} = 18,92 + 0,3024x_1 + 0,1038x_2 + 0,2562x_4$	x_1 – в промисловості
Харківська обл.	$K_{ce} = 6,2 + 0,1928x_1 + 0,3298x_2 + 0,026x_3 + 0,2887x_4$	x_2 – в сільському господарстві
Донецька обл.	$K_{ce} = -22,02 + 0,909x_1 + 0,155x_2 + 0,513x_4$	x_3 – в будівництві x_4 – на транспорті і в зв'язку

Економетричний аналіз моделей дозволяє зробити висновок, що для скорішого подолання тіньових процесів у суспільному виробництві України та регіонів основну увагу треба приділити опрацюванню організаційних заходів та економічних механізмів для детінізації промисловості країни. Це "потягне" за собою зменшення рівня тінзації в інших галузях та дозволить швидше отримати соціально-економічний ефект від впроваджених заходів.

Еман 3. Розглядаються трендові моделі рівня тінзації основних галузей виробництва України, Харківської та Донецької області, розраховуються коротко-термінові прогнози за цими моделями. На основі отриманих за методом Брауна рівнянь виявляються галузі, що мають тенденцію до зростання або, порівняно з іншими галузями, занадто повільного зниження рівня тінзації економіки. Результати аналізу побудованих моделей використовуються для планування першочергових заходів щодо виводу економіки з "тіні".

Отримані на цьому етапі моделі визначення коефіцієнтів тінзації промислового сектору такі:

– по Харківській області $K_n^t(k) = 43,99 - 0,6 k$;

– по Донецькій області $K_n^t(k) = 23,07 - 5,54 k$.

Обсяг тіньового виробництва у промисловості Донецької області набагато перевищує цей показник по Харківщині, однак, як демонструють наведені моделі, динаміка спаду значення коефіцієнта тінзації промислового виробництва у Харківській області нижче, ніж у Донецькій. Це пов'язано з особливостями сплати податків промислових фірм великого, середнього та малого

бізнесу.

Етап 4. Для виявлення та попередньої оцінки обсягів тіньової діяльності на рівні промислових фірм та підприємств здійснюються розрахунки за відповідними методами на основі статистичних даних та бухгалтерської звітності цих фірм. Для аналізу тіньової господарської діяльності фірми нами пропонуються два методи: метод аналітичної оцінки тіньової діяльності фірми на основі аналізу випуску продукції фірми та метод аналітичної оцінки тіньової діяльності фірми на основі використання ресурсів. Відповідно до першого методу фактичний випуск продукції пропонуємо встановлювати, виходячи з мінімального рівня виробництва основних цехів фірми.

Випуск однорідної продукції у i -му цеху основного виробництва ($M_{оснi}$) пропонується визначати за формулою:

$$M_{оснi} = \left(\sum_{j=1}^m \Phi_{\partial ji} \cdot n_{ji} \right) / \left(\sum_{s=1}^p t_{оснi}^s \cdot k_{оснi}^s \right), \quad (1)$$

де n - кількість цехів основного виробництва; m - кількість видів обладнання, встановленого у i -му цеху основного виробництва, шт.; p - кількість видів складових частин одиниці продукції, шт.; n_{ji} - кількість одиниць обладнання j -го виду, шт.; $t_{оснi}^s$ - трудомісткість виготовлення s -ї складової частини одиниці продукції; $k_{оснi}^s$ - кількість складових частин s -го виду одиниці продукції, шт.; $\Phi_{\partial ji}$ - дійсний річний фонд часу роботи одиниці обладнання j -го виду у i -му цеху, годин/рік;

Коли фірмою виробляється r видів продукції, то випуск продукції v -го виду (M_v , $v = \overline{1, r}$), можна визначити методами лінійного програмування таким чином.

Сумарну трудомісткість виготовлення продукції фірмою можна визначити як:

$$T_{\Sigma} = \sum_{v=1}^r (M_v \cdot \sum_{i=1}^n \sum_{s=1}^p t_{vosni}^s k_{vosni}^s) \cdot \quad (2)$$

Сумарний дійсний річний фонд часу роботи обладнання фірми Φ_{Σ} :

$$\Phi_{\Sigma} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \Phi_{\partial ji} \cdot n_{ji}. \quad (3)$$

Баланс фірми при виробництві продукції має вигляд співвідношення $T_{\Sigma} \leq \Phi_{\Sigma}$. Для цехів фірми співвідношення набуває вигляду системи балансів

$$t_{1оснi} \cdot M_1 + t_{2оснi} \cdot M_2 + \dots + t_{rоснi} \cdot M_r \leq \Phi_{\Sigma i}, \quad i = \overline{1, n}. \quad (4)$$

При цьому, обсяги виробництва продукції фірми мають величини:

$$M_1 \geq 0, M_2 \geq 0, \dots, M_r \geq 0. \quad (5)$$

Цільовою функцією системи приймається максимум річного прибутку фірми:

$$P = \sum_{v=1}^r p_v \cdot M_v = \sum_{v=1}^r (C_v - C_v) \cdot M_v \rightarrow \max, \quad (6)$$

де P - річний прибуток фірми, грн/рік; P_v - прибуток з одиниці продукції v -го виду, грн/од. продукції; C_v - ціна виробництва у фірмі продукції v -го виду, грн/од. продукції; C_v - собівартість одиниці продукції v -го виду, грн/од. продукції.

Для вирішення формалізованої задачі (4)-(6) визначення обсягів виробництва продукції застосовуємо симплексний метод. Абсолютна величина виробництва фірмою тіньової продукції v -го виду (M_{vm}) може бути визначена так: $M_{vm} = M_v - M_{v38}$. Де M_{v38} - виробництво продукції v -го виду за

даними бухгалтерської звітності фірми (складається з даних про стандартну та браковану продукцію).

Ефективне виявлення та оцінка тіньової виробничої діяльності фірми можливі на основі аналізу використання ресурсів (електричної енергії, природного газу, води), які витрачаються при виробництві продукції.

Якщо фірма виробляє однорідну продукцію і врахована витрата z -го виду ресурсу за лічильником становить Q_z , а на допоміжні цілі, не пов'язані з виробництвом продукції, фірма використовує за той же термін Q_{z0} ресурсу z -го виду, то фактичний випуск продукції M за встановлений термін пропонуємо визначати так:

$$M = (Q_z - Q_{z0}) / q_z, \quad (7)$$

де q_z - кількість ресурсу z -го виду, що витрачається на виготовлення одиниці продукції відповідно до технологічного процесу

Якщо фірмою виробляється кілька найменувань продукції, фактичний обсяг виробництва фірмою продукції v -го виду за встановлений термін (M_v) може бути визначений на основі рішення системи рівнянь:

$$\sum_{v=1}^r M_v \cdot q_{vz} = Q_z - Q_{z0}, \quad z = 1, 2, \dots, c, \quad (8)$$

де C - кількість видів ресурсів, що застосовуються для виробництва продукції фірми та вимірюються лічильниками. При цьому

$$M_v \geq 0, \quad v = 1, 2, \dots, r. \quad (9)$$

Цільовою функцією задачі приймається річний прибуток фірми:

$$P = \sum_{v=1}^r p_v \cdot M_v = \sum_{v=1}^r (C_v - C_v) \cdot M_v \rightarrow \max. \quad (10)$$

Для розв'язання задачі (8)-(10) та визначення фактичних обсягів виробництва продукції фірми всіх найменувань (M_v) також використовуємо симплексний метод.

Відносну характеристику тіньової господарської діяльності фірм пропонуємо визначати за двома коефіцієнтами. Перший коефіцієнт тінзації (K_{vm1}) фірми при виробництві продукції v -го виду пропонується визначати як частку обсягів тіньової продукції v -го виду від загального її виробництва у фірмі, другий (K_{vm2}) – від обсягу виробництва продукції за даними бухгалтерської звітності:

$$K_{vm1} = \frac{M_{vm}}{M_v} \cdot 100\%; \quad K_{vm2} = \frac{M_{vm}}{M_{v36}} \cdot 100\%.$$

Еман 5. Якщо в результаті аналітичного дослідження, проведеного на етапі 4, був зроблений висновок про можливий тіньовий обіг в господарській діяльності деяких фірм, то далі проводяться безпосередні перевірки цих фірм контролюючими державними органами.

Ми вважаємо, що ці заходи зроблять не вигідним роботу фірм у тіньовому секторі, скоротять кількість безпосередніх перевірок у “благодійних” фірмах, спонукатимуть фірми до прозорих відносин з іншими суб'єктами господарської діяльності та до сумлінного оформлення бухгалтерської, технологічної та статистичної документації. Застосування системи методів буде сприяти суттєвому підвищенню ефективності протидії тіньовим процесам, скороченню часу виявлення тіньової економічної діяльності, економії ресурсів, дозволить зробити роботу перевіряючих органів більш об'єктивною та адресною.

ВИСНОВКИ

Дисертація присвячена розв'язанню науково-практичної задачі вдосконалення теоретико-методичного забезпечення аналітичного виявлення тіньової господарської діяльності промислових фірм.

Основні висновки проведеного дослідження полягають у такому.

1. Поряд з формальною економічною діяльністю у господарському комплексі України інтенсивно йде неформальна економічна діяльність фірм. На основі проведеного аналізу в дисертації розроблено нову класифікацію економічної діяльності, де до складу неформальної економіки включена тіньова економіка, кримінальна економіка та економіка власних потреб. Показано, що таке явище, як "тіньова економіка", слід розглядати як господарську діяльність, спрямовану на виготовлення товарів та надання послуг, виробництво яких не заборонено законом, але приховується від статистичного обліку та оподаткування. Таке уточнення усуває певні теоретичні суперечності в тлумаченні поняття "тіньова економіка" та дозволяє дослідити суть цього явища.

2. Проаналізовано умови, причини та наслідки існування тіньових економічних процесів у промисловості країни. Показано, що тіньова економіка – дуже стійке, складне і неоднозначне економічне явище. З одного боку, вона суттєво послаблює економічний розвиток промисловості і країни, з іншого – деякою мірою підтримує її. Тому ми вважаємо, що тіньову господарську діяльність слід поступово вводити у сферу формальної економіки. Це положення лягло в основу визначених у роботі основних напрямків впливу на зменшення рівня тінізації промисловості країни.

3. Показано, що для стримування тіньових економічних процесів у промисловій галузі використання лише правових заходів не дає очікуваних результатів. Проблему можна ефективно вирішувати тільки при застосуванні комплексного підходу до тіньових економічних процесів – для детінізації промисловості слід застосовувати взаємодіючий комплекс економічних, адміністративних та правових заходів. У роботі наводяться рекомендації щодо впровадження таких заходів.

4. Запропоновано зробити більш аналітичними та адресними дії органів, що контролюють господарську діяльність промислових фірм. Ці органи повинні переходити від ревізійних оперативних контролюючих дій до аналітичних розрахунків. Контролююча організація повинна більше аналізувати господарську діяльність фірм на основі статистичної звітності та втручатися в хід процесу лише тоді, коли є значні порушення встановлених норм, виявлені в результаті такої аналітичної роботи.

5. Рекомендовано при аналізі тіньової економічної діяльності у промисловому секторі розглядати її як складову виробничого комплексу держави на макrorівні, а також як сумарний результат тіньових процесів, що відбуваються на рівні промислових фірм. Показано, що для оцінки обсягів тіньової економіки у промисловості більш доцільно використовувати метод сталих взаємозв'язків. Для аналітичного виявлення тіньових процесів на мікрорівні пропонується проводити аналіз виробничої діяльності фірми на основі статистичної звітності та проектної документації.

6. Виділено типові моделі тіньової економічної діяльності фірм. Пропонується проводити аналіз патернів економічної поведінки суб'єктів господарювання для підвищення ефективності виявлення та визначення характеру тіньових процесів у господарській діяльності промислових фірм.

7. Розроблено методичні засади системного підходу до аналітичного визначення факторів формування рівня тінізації виробництва України та її окремих регіонів, ступеня впливу кожного з цих факторів, оцінки тісноти зв'язку міжгалузевих тіньових процесів та прогнозування розвитку процесу тінізації. Проведено розрахунки рівнів тіньової економічної діяльності у галузях виробництва України, Донецької та Харківської областей. Застосування результатів аналітичного дослідження дозволяє на основі виявлення найбільш загрозливих напрямків розвитку тіньових економічних процесів суттєво підняти ефективність боротьби проти них, зменшити негативні

наслідки тіньових процесів, скоротити витрати ресурсів.

8. Запропоновано методичні підходи до аналітичної оцінки тіньової діяльності промислових фірм на основі аналізу випуску продукції та аналізу використання ресурсів. Застосування цих методів дозволяє виявити та кількісно оцінити обсяги тіньової виробничої діяльності фірм без втручання у виробничий процес суб'єктів господарювання, сприяє суттєвому підвищенню ефективності протидії тіньовим процесам, скороченню часу виявлення тіньової економічної діяльності, економії ресурсів.

На підставі результатів проведеного дослідження можна запропонувати Міністерству промислової політики України, обласним управлінням промисловості та податковим адміністраціям всіх рівнів розглянути можливість застосування розробленого системного підходу до аналітичного виявлення та оцінки тіньової виробничої діяльності промислових фірм з метою підвищення ефективності протидії тіньовим економічним процесам у промисловості України.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ОПУБЛІКОВАНІ В РОБОТАХ

1. Ковальов Є.В., Балко О.В. Неформальна економіка / Монографія. – Донецьк: видавець Бугасова С.Г., 2003. – 119 с.

Особистий внесок здобувача: сформульовано причини, умови існування, наслідки, складові частини неформальної економіки; запропоновані методики виявлення тіньових економічних процесів.

2. Балко Е.В. "Теневая" экономика в хозяйственном комплексе страны // Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: ХДПУ, 2000. – С. 108-116.

3. Балко Е.В., Удалых О.А. Определение оптимальной структуры размещения региональных инвестиций// Экономика промышленности. Экономика Украины в трансформационный период: Сб.научн.тр. – Донецк: Ин-т экономики пром-ти НАН Украины, 2001. – С. 372-379.

Здобувачу належить математичне обґрунтування визначення оптимальної структури розміщення регіональних інвестицій, яке дозволяє автоматизувати процес розміщення інвестиційних ресурсів й усуває суб'єктивний підхід до ухвалення рішення щодо фінансування підприємств регіону.

4. Ковальов Є.В., Балко О.В. Шляхи легалізації "тіньової" економіки та розвитку бізнесу в Україні // Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". Технічний прогрес і ефективність виробництва. - Харків: ХДПУ, 2001. – Вип. 131'2001. – С. 3-9.

Здобувачем обґрунтовано основні напрямки легалізації тіньової економіки.

5. Балко О.В. Оцінка "тіньової" діяльності фірми на основі аналізу використання ресурсів // Схід. – Донецьк. – 2002. – № 2. – С. 22-24.

6. Балко О.В. Причини сучасного існування "тіньових" економічних процесів // Економіка і право. – 2002. – № 2. – С. 127-130.

7. Ковальов Є.В., Балко О.В. Типові моделі "тіньової" економічної діяльності фірми та їх аналітичне виявлення// Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". Технічний прогрес та ефективність виробництва. – Харків: НТУ "ХП", 2002. – № 11-2. – С.17-25.

Особистий внесок здобувача: визначені типові моделі тіньової економічної діяльності фірм.

8. Балко Е.В. Эконометрический анализ и прогнозирование уровня тенезации экономики области // Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ "ХП", 2003. – № 22. – С. 29-31.

9. Ковальов Є.В., Балко О.В. Тенденції "тіньової" економічної діяльності у Харківському

регіоні // Право і безпека. – Харків. – 2003. – № 3. – С.170-172.

Здобувач наводить результати проведених ним розрахунків показників тіньових економічних процесів у Харківському регіоні, дає економічну інтерпретацію та визначає тенденції їх розвитку.

10. Балко Е.В., Ковалев Е.В. Эффективные направления инвестиций // Зб. наук. пр. Рівненського економіко-гуманітарного інституту "Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства у III тисячолітті". – Рівне: "Тетіс", 2000. – С.415-416.

Здобувачем запропоновано ефективні напрямки інвестицій, які сприятимуть економічній безпеці держави.

11. Балко О.В., Ковальов Є.В. Управлінські умови легалізації "тіньової" економіки// Зб.наук.пр. "Стратегія економічного розвитку регіонів в умовах адміністративної реформи в Україні". – Х.:УАДУ (ХФ), 2000. – С. 28.

Особистий внесок здобувача: визначені управлінські умови легалізації тіньової економіки.

12. Балко О.В., Ковальов Є.В. Організаційно – економічні засоби вдосконалення державного управління // Зб.наук.пр. Української Академії державного управління при Президентіві України. Державне управління та місцеве самоврядування. – Харків, 2001. – Випуск 1. Частина II. – С. 80-82.

Здобувачем запропоновано організаційно-економічні засоби вдосконалення системи державного управління кадровою політикою з метою протидії корупції.

13. Балко Е.В. Методы аналитической оценки "теневой" деятельности фирмы// "Слово": Вісник Макіївського економіко-гуманітарного інституту.– Макіївка: МЕРІ, 2002. – № 9,10. – С.169-174.

14. Ковальов Є.В., Балко О.В. Аналітична оцінка "тіньової" економічної діяльності фірми на основі моделювання виробництва продукції // Зб.наук.пр. "Комп'ютерне моделювання та інформаційні технології в науці, економіці та освіті". – Кривий Ріг, 2002. – С. 254-258.

Здобувачем розроблено методику аналітичної оцінки тіньової економічної діяльності фірми на основі моделювання обсягів виробництва продукції.

15. Ковальов Є.В., Балко О.В., Никифорець Т.Є. Аналіз "тіньової" економічної діяльності фірм на основі статистичної інформації // Зб.наук.пр. "Статистична ін-формація про правопорушення і методи її аналізу". – Хмельницький: ХІРУП, 2002.– С. 57-61.

Здобувачу належить запропонована методика аналізу тіньової економічної діяльності фірм на основі статистичної інформації.

16. Балко О.В., Олійник Ю.Т. Моделі прогнозування тінізації суспільного виробництва Донецької області // Зб.наук.пр. "Економетрія: проблеми теорії і практики". – Хмельницький: ХІРУП, 2003. – С. 134-139.

Особистий внесок здобувача: розроблено математичні моделі прогнозування тіньових процесів у суспільному виробництві.

17. Балко Е.В. Анализ региональных тенденций изменения уровня тенезации общественного производства // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення". – Харків: Вид-во Хар-го нац. ун-та внутр. справ, 2004. – С. 118-122.

18. Балко О.В. Вплив тіньової економіки на інвестиційну привабливість країни // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення". – Харків: Вид-во Хар-го нац. ун-та внутр. справ, 2005. – С. 120-124.

Балко О.В. Системний підхід до аналітичної оцінки тіньової виробничої діяльності промислових фірм. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.07.01 – економіка промисловості. – Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут", Харків, 2006.

Дисертація присвячена підвищенню ефективності протидії тіньовим економічним процесам та в цілому вирішує наукову проблему вдосконалення теоретико-методичного забезпечення аналітичного виявлення тіньової господарської діяльності фірм. У роботі на основі проведеного аналізу розроблена нова класифікація економічної діяльності, уточнені поняття: "неформальна економіка", "економіка власних потреб", "тіньова економіка", "кримінальна економіка". Виявлено причини і наслідки тіньової економіки, її вплив на економічну безпеку держави. Рекомендовано застосування комплексного підходу до ефективної протидії тіньовим економічним процесам – поєднання економічних, адміністративних та правових заходів. Розроблено методи аналітичної оцінки тіньової діяльності фірм на основі аналізу випуску продукції фірм та аналізу використання ресурсів. Виявлено найбільш типові моделі тіньової економічної діяльності фірм, наведено рекомендації щодо їх виявлення. Розроблена методика системного підходу до аналітичного визначення факторів формування рівня тінізації виробництва України та її окремих регіонів, оцінки тісноти зв'язку міжгалузевих тіньових процесів, встановлення ступеня впливу кожного з цих факторів та прогнозування розвитку процесу тінізації.

Застосування запропонованих методів буде сприяти суттєвому підвищенню ефективності аналітичних досліджень, скороченню часу виявлення тіньової економічної діяльності та економії ресурсів без оперативного втручання контролюючих органів у хід виробничої діяльності фірм та завдання їм матеріальної шкоди.

Ключові слова: економіка промисловості, методи аналізу промислового виробництва, промислові фірми, тіньова економіка, тіньова виробнича діяльність, класифікація економічної діяльності, методи аналітичної оцінки, системний підхід.

Балко Е.В. Системный подход к аналитической оценке теневой производственной деятельности промышленных фирм. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.07.01 – экономика промышленности. – Национальный технический университет "Харьковский политехнический институт", Харьков, 2006.

Диссертационное исследование направлено на повышение эффективности противодействия теневым экономическим процессам и решает научную проблему совершенствования теоретико-методического обеспечения аналитического выявления теневой хозяйственной деятельности фирм. В работе на основе проведенного анализа разработана новая классификация экономической деятельности, уточнены понятия: "неформальная экономика", "экономика личных потребностей", "теневая экономика", "криминальная экономика", сформулированы рекомендации относительно выбора стратегии государства, применяемой к субъектам неформальной экономики.

В ходе диссертационного исследования проанализированы условия и основные тенденции развития теневой экономики в современной Украине. Выявлены причины и последствия теневой экономики, ее влияние на промышленный сектор экономики. Рекомендовано применять комплексный подход для эффективного противодействия теневым экономическим процессам – объединение экономических, административных и правовых действий; приводятся рекомендации относительно внедрения таких мероприятий.

Предложено центр тяжести научных и практических исследований теневых экономических

процессов переместить на микроэкономический уровень. Действия органов, контролирующих хозяйственную деятельность фирм, необходимо, с точки зрения автора, сделать более профилактическими и адресными. В первую очередь целесообразно анализировать хозяйственную деятельность фирм на основе статистической отчетности, а вмешиваться в ход процесса лишь в том случае, если в результате такого анализа обнаружены значительные нарушения установленных норм хозяйственной деятельности.

Разработаны методы аналитической оценки теневой деятельности фирм на основе анализа выпуска продукции и анализа использования ресурсов. Применение этих методов способствует существенному повышению эффективности противодействия тенизации промышленности, сокращению времени и ресурсов, затрачиваемых на выявление теневых процессов в экономической деятельности субъектов хозяйствования. Выделены наиболее типичные модели теневой экономической деятельности фирм, разработаны рекомендации относительно аналитического выявления теневой деятельности и отнесения ее к соответствующей модели.

Разработаны этапы системного подхода к аналитическому выявлению и оценке теневой экономики. Усовершенствована методика определения факторов формирования уровня тенизации общественного производства Украины и производства ее отдельных регионов, степени влияния каждого из этих факторов, оценки тесноты связи межотраслевых теневых процессов и прогнозирования развития процесса тенизации. Проведены расчеты показателей уровня теневой экономической деятельности в секторах производства Украины, Донецкой и Харьковской областей. Расчеты и экономическая интерпретация их результатов базируются на применении моделей Брауна, эконометрических регрессионных моделей и их статистическом анализе. Применение результатов аналитического исследования позволяет на основе выявления наиболее угрожающих направлений развития теневых экономических процессов существенно поднять эффективность борьбы против них, уменьшить отрицательные последствия теневых процессов и, в конечном счете, пополнить бюджет государства.

Ключевые слова: экономика промышленности, методы анализа промышленного производства, промышленные фирмы, теневая экономика, теневая производственная деятельность, классификация экономической деятельности, методы аналитической оценки, системный подход.

Balko, Yel.V. Systemic approach to analytical evaluation of firms' shade production activities. – Manuscript.

Dissertation for the degree of the Candidate of Economics in speciality 08.07.01. – economics of industry. – National Technical University "Kharkiv Polytechnical Institute", Kharkiv, 2006.

The dissertation is devoted to enhancement of counteracting shade economic processes and generally solves the scientific problem of improving theoretical and methodological facilities for analytical exposure of firms' shade economic activities. In the paper a new classification of economic activities is worked out on the basis of the performed analysis. More exactly are defined the notions: informal economy, economy of personal requirements, shade economy, criminal economy. Found out are the causes and consequences of black economy, its influence on the safety of the state. For the effective counteracting shade economic processes recommended is application of the complex approach – combination of economic, administrative and law actions. Methods of analytical evaluation of the firm's shade activities are worked out on the basis of the firms' production analysis and use of resource analysis. Defined are the most typical models of firm's shade economic activities, given are recommendations as to the ways of detecting them. Worked out is systemic approach methodology as to the analytical determination of factors of shading production level formation in Ukraine and its certain regions, as to evaluation of close-knit relations of branch shade processes and forecast of shading process development.

Application of the suggested methods will significantly increase the effectiveness of analytical researches, reduction of time on detecting shade economic activities and will provide resource economy without intrusion of control bodies into firms' production activities and causing any pecuniary damage to them.

Key words: industrial economics, methods of industrial production analysis, industrial firms, shade economics, shade economic activities, classification of economic activities, methods of analytical evaluation, systemic approach.

Підписано до друку з оригінала – макету 20.03.2006 р.
Формат 140x205/16
Папір оф сет. Гарнітура Times Суг. Друк трафаретний.
Умов. друк. Арк.. 0,9. Обл.. – вид. Арк.. 0,9. Тираж 100 пр.
Зам. № 51.

Надруковано у друкарні видавника Бугасової С.Г.
Вул. Леніна 47, к. 3, м. Макіївка, Україна, 86100.
Свідоцтво ДК №1048 від 18.09.2002 р.